

Hevő Péter

A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei

A „csehszlovák Rajk-perként” is elhíresült prágai eljárás bizonyos szempontok alapján beleilleszkedik az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején, a kelet-európai szatellitállamok kommunista pártjain végigsöprő tisztogatás-sorozatba. Közös nevezőként említhetjük a külföldről – elsősorban a nyugat-európai államokból – beszivárgó ellenséges kémektől való félelem ürügyén szőtt vádakot, az 1930-as évek sztálinista pereiből „örökölt” vallatási módszereket, vagy éppen a bírósági tárgyalások menetét. Érdemes lenne azonban néhány markáns különbséget kiemelni.

Ha a perek méretére fókuszálunk, Magyarországon a Rajk-per öt, az azt követő mellékperek pedig további ötven halálos áldozatot követeltek.¹ A kivégzéseken kívül ide sorolandók azok is, akik öngyilkosságot követtek el, vagy a kihallgatások során alkalmazott kínzásokat nem éltek túl. Romániában² ez a szám tíz és húsz között mozgott, Bulgáriában³ és Albániában⁴ pedig kevesebb, mint tíz volt. Lengyelországban és az NDK-ban különböző tényezőknél köszönhetően a nagy kirakatperek elmaradtak, ez azonban nem azt jelenti, hogy az ott végbemenő tisztogatások ne követeltek volna halálos áldozatokat. Csehszlovákiában mindezekkel ellentétben kirívóan magas volt a kivégzések száma. Csak a főperben tizenegy vádlottat ítélték halálra, melyek közül valamennyi ítéletet végre is hajtottak. Karel Kaplan, a sztálinista Csehszlovákia egyik leginkább elismert kutatójának adatai szerint összesen 278 magas rangúnak tekinthető kommunista funkcionárius került a vádlottak padjára.⁵ 1948 és 1953 között az állami törvényszék 232 halálos ítéletet hozott, melyek közül 178-at hajtottak végre.⁶ A különböző mellékperekben több ezer embert ítélték börtönbüntetésre, másokat bírósági eljárás nélkül zártak munkatáborokba.

A csehszlovákiai tisztogatások időtartama is kifejezetten hosszúnak bizonyult: 1949 őszétől öt és fél éven át, egészen 1954 novemberéig, vagyis még másfél évvel Sztálin halála után sem érezhették magukat biztonságban a kommunista párt tagjai. Ez különösen annak fényében figyelemreméltó, hogy az államelnök, Klement Gottwald a saját pártján belül rendezendő koncepció per ötletét sokáig elvetette, és végül csak a többszöri magyar és lengyel felszólítás hatására adta be a derekát.⁷

¹ A fő- és mellékperek során egyébként összesen tizenöt vádlottat ítélték halálra. HAJDU Tibor: *A Rajk-per háttere és fázisai*. Társadalmi Szemle 47. (1992: 11. sz.) 35.

² A Ceaușescu hatalomra kerülése után, 1965-ben felállított kivizsgáló bizottság jelentése szerint kilenc végrehajtott kivégzés történt meg. HÓDOS György: *Tettesek és áldozatok. Koncepció per Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*, Noran, Budapest, 2005. 237.

³ HÓDOS: 60.

⁴ Uo. 34.

⁵ KAPLAN, Karel: *Die politischen Prozesse in der Tschechoslowakei 1948-1954*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1986. 186.

⁶ HÓDOS: 172. KAPLAN: 105.

⁷ Rákosi Mátyás már az 1949. június 21. és 24. között lezajlott prágai látogatása során átadott

Ezt követően azonban – kisebb megingásokkal – a Slánský-ügy a népi demokratikus államokon belüli legtöbb áldozatot követelő tisztogatássá duzzadt.

A budapesti, szófiai és tiranai, illetve a prágai főpercek tartalma között szintén lényeges különbség mutatkozott. Csehszlovákiában a vád súlypontja a „titóizmusról” és az „imperializmusról” áthelyeződött a „polgári nacionalizmusra” és a „cionizmusra”, a szocialista világ legfőbb ellenségei pedig már nem Allen Dulles és Alekszandar Rankovics, hanem Henry Morgenthau és Ben Gurion lettek.⁸ 1949 óta nagyot fordult a világ, a Tito-féle Jugoszlávia „lázdása” már csak alárendelt szerephez jutott, a korábban még szövetséges Izrael pedig 1952-re az „imperializmus legújabb láncos kutyájává” vált. Az első arab-izraeli háborúban nyújtott kezdeti támogatások ellenére ugyanis a Szovjetunió nemcsak, hogy semmiféle komoly befolyással nem bírt az izraeli bel- és külpolitikára, de még az új állam ellen küzdő arabok ellenszenvét is kivívta.

Nyilvánvaló közel-keleti vereségüket követően tehát a szovjetek most már látványosan és nagyszabású keretek közt kívántak Izraellel szakítani, s ehhez az első állomást az egyébként magánéletében is gyakran antiszemita dühkitörésekkel szolgáló Sztálin saját izraelita állampolgárai ellen hozott diszkriminatív intézkedései jelentették. Eleinte a kultúra területén igyekeztek a legnagyobb csapást mérni rájuk. Betiltották a jiddis nyelvű tanítást, nem engedélyezték jiddis újságok, folyóiratok és könyvek kiadását, bezárták intézményeiket, mint például a Lazar Kaganovicsról elnevezett birodzszáni állami színházat. A diszkrimináló intézkedések után a már emberéleteket is követelő megtorlások első áldozatai a Zsidó Antifasiszta Bizottság tagjai voltak.⁹ A felülről gerjesztett antiszemita kampánynak a hírhedt „orvosperekben”, valamint a zsidók Birodzszánba való állítólagos deportálásában kellett volna tetőznie, erre azonban Sztálin halála miatt már nem került sor.¹⁰

Az Izraellel történt diplomáciai szakítás természetesen a népi demokráciákra is vonatkozott, és ebben pont kapóra jött a kezdeti stádiumban lévő csehszlovákiai

Gottwaldnak egy 65 nevet tartalmazó listát, amely olyan vezető csehszlovák funkcionáriusokból állt, akik vélhetően a „titóizmus” beépített ügynökeiként dolgoztak. Másfél héttel a Rajk-per kezdete előtt, szeptember elején Bíró Zoltán továbbította Gottwaldnak Rákosi – diplomáciai berkekben szokatlanul éles hangvételű – levelét, melyben a magyar vezető szemrehányások közepette vontatta őt kérdőre a listán szereplő személyek letartóztatásának elmaradása miatt. Bíró nyílt fenyegetéseit követően aztán néhány nappal később a lengyelek is csatlakoztak a Prágára nyomást gyakorlók sorához.

⁸ HÓDOS: 173. 271.

⁹ A még a háború idején létrehozott szervezet tagjait 1950 és 1952 között tartóztatták le, majd ezt követte további huszonegy prominens zsidó író és művész kivégzése. A Zsidó Antifasiszta Bizottság elleni eljárásnak összesen 230 áldozata volt. GEREKEN, Ágnes: *Antisemitizmus a Szovjetunióban*, PolgArt, Budapest, 2000. 521.

¹⁰ A téma kutatói, mint például Vlagyimir Bukovszkij vagy Gereken Ágnes a szovjet levéltárakban egyetlen olyan dokumentumot sem találtak, amely a kollektív deportálás valóban létező tervét bizonyítaná. Nyikolaj Bulganyin azonban ezt 1970-ben így magyarázta: „Sztálin nem volt hülye, hogy írásos utasításokat adjon egy ilyen kérdésben. De meg egyébként is Sztálin gyakran szóban közölte parancsait, főleg a politikai bizottság tagjaival. Nem tartotta szükségesnek, hogy írásban megerősítse ezeket az utasításokat, hiszen gyakorlatilag minden nap találkozott velük.” GEREKEN, Ágnes: „Engedd el a népet!” *Zsidók a háború utáni Szovjetunióban*, Athenaeum 2000, Budapest, 2003. (továbbiakban: GEREKEN: *Háború utáni*) 178.

tisztogatás.¹¹ Tanulmányomban a Slánský-per anticionista jellegét, valamint az ebből fakadó következményeket kívánom röviden bemutatni.

A „kozmpolitizmus” mint vádpont megjelenése

Magyarországon a Rajk-perben, valamint az MDP-n belüli 1949-es letartóztatások során az antiszemita kilengések még egyáltalán nem játszottak fontos szerepet. Bár történt néhány ilyen jellegű utalás, de ezek nem hasonlíthatók a három évvel később Prágában történetekhez. A kevés esetek egyike volt például, amikor a bíróság elnöke „*cionista kapcsolatairól*” kérdezte a később halálra ítélt Szőnyi Tibort és Szalai Andrást.¹² A zsidó származású vádlottak nevének felolvasása közben ezen kívül erősen kihangsúlyozták eredeti, magyarosítás előtti nevüket. Az országban ugyanakkor már érezhető volt az Izraellel fennálló viszony elmérgesedése. A zsidó államba emigráló magyarokról folytatott prágai tárgyalások 1949 februárjában megszakadtak, március 4-én pedig a Belügyminisztérium feloszlatta a hazai cionista szövetséget.¹³

A csehszlovákiai letartóztatások során, 1949 őszén a zsidókérdés még abszolút alárendelt módon bukkant csak fel. A Csehszlovákia Kommunista Pártján (a továbbiakban: CSKP) belüli boszorkányüldözés egyik korai áldozata, az egykori külkereskedelmi miniszterhelyettes, Eugen Löbl visszaemlékezése szerint körülbelül 1951 tavaszán „*szűnt meg szlovák polgári nacionalista lenni, és lett zsidó-polgári származású kozmpolitává.*”¹⁴ A kihallgatásokat végző ŠTB-tisztek szovjet tanácsadói¹⁵ feltételezhetően ekkor kezdték a nyomozást anticionista irányba terelni, majd júniusban kifejezetten megparancsolták csehszlovák kollégáiknak, Bohumil Doubeknek és Karel Košťálnak, hogy a kihallgatások során már egyre gyakrabban felbukkanó Rudolf Slánský nevét hozzák összefüggésbe a cionizmussal.¹⁶ A kihallgatótisztek ennek természetesen eleget is tettek, majd átiratban felhívták Klement Gottwald államelnök és Ladislav Kopřiva, az

¹¹ KAPLAN: 205.

¹² HÓDOS: 173.

¹³ GEREBEN: 532.

¹⁴ LÖBL, Eugen: *Die Revolution rehabilitiert ihre Kinder: hinter den Kulissen des Slansky-Prozesses.* Europa Verlag, Wien, 1968. 35.

¹⁵ Az ŠTB a csehszlovák Belügyminisztérium alá tartozó állambiztonsági hivatal, a Štátní Bezpečnost rövidítése. Klement Gottwald elnök 1949-ben olyan szovjet tanácsadók érkezését „*kérte*” Sztálintól, akik már más, a szovjet fennhatóság alá tartozó kelet-európai államokban is bizonyították rátermettségüket, ha bizonyos vallomások kicsikarásáról volt szó. Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni egy történetet, amely kiválóan szemlélteti a tanácsadók azon meggyőződését, miszerint ők egyedül Lavrentyij Berija parancsát voltak hajlandóak teljesíteni. Mikor az egyik szovjet tisztnek, Lihacsovnak csehszlovák kollégája, Baláz vonakodott kiadni egy magas rangú tisztviselő adatait, Lihacsov dühkitörést kapott: „*Nem vitázni jöttem ide! Azért jöttem Csehszlovákiába, hogy fejek hulljanak. Inkább csavaram ki százötven más ember nyakát, mint hogy a saját fejem hulljon.*” Az ŠTB tisztje azonban ragaszkodott ahhoz, hogy csak a CSKP vezetőségének hozzájárulásával teljesíti a követelést. Lihacsov erre – igencsak keresetlen szavak közepette – közölte vele, hogy ő készen áll bárkit bebörtönözni, függetlenül attól, hogy milyen tisztséget foglal el a csehszlovák hatalmi hierarchiában. LUKEŠ, Igor: *The Rudolf Slansky Affair: New Evidence.* Slavic Review 58. (1999: 1. sz.) 173. (a továbbiakban: LUKEŠ: *The Rudolf Slansky Affair*)

¹⁶ HÓDOS: 173.

állambiztonsági miniszter figyelmét egy állítólagos „zsidó-nacionalista” összeesküvés veszélyére. Novemberben, röviddel Slánský letartóztatása előtt a volt pártfőtitkár a vallomásokban már cionista bűnözőként és egyben az államellenes árulás fejeként jelent meg.¹⁷ Elfogását követően már egyértelműen a származásuk alapján történt meg a kommunista funkcionáriusok „összegyűjtése”.

A szovjet főtanácsadók – Vlagyimir Bojarszkij, majd Alekszandr Beszcsasznov – megérkezésével az ŠTB tisztjei között gyorsan elterjedt a zsidóellenesség. Az ő közbenjárásukkal töltötték fel az állambiztonsági szerveket hitű antiszemitákkal, így került például a letartóztatott Karel Šváb helyére Andrej Keppert.¹⁸ A kihallgatásokon a vallatótisztok leplezetlenül „zsidóztak”, ahogyan az egykori külügyminiszter-helyettes, Artur London is visszaemlékezett Šmola százados szavaira: „*Meg fogjuk semmisíteni a mocskos fajtájával együtt! Nem minden jó, amit Hitler csinált, de hogy kiirtotta a zsidókat, azt jól tette. Még mindig túlságosan sokan menekültek meg a gázkamráktól. Majd mi befejezzük, amit ő nem végzett el.*”¹⁹

Az újabban és újabban felmerülő nevek láttán a referensek azonnal nekiláttak kinyomozni, hogy az illető zsidó volt-e, de ha ez be is bizonyosodott, a listákon a nevük mellé a „zsidó” szó helyett kizárólag a „cionista” kifejezést illeszthették. London szerint a vádlottak zsidó „identitása” gyakran a származást figyelmen kívül hagyva már a rokoni szálaikon keresztül is megállapítható volt, ahogyan azt az egyik vallatója, Vladimír Kohoutek elmagyarázta neki: „*Megfeledkezik a feleségekről. Azok mind zsidók, és az már egyre megy. [...] A házasságban mindig az asszony uralkodik. Ha ő árja és a férj zsidó, a férj elveszti saját karakterét, és az asszonyéhoz idomul. Ez történt magával, London úr! Ha viszont egy árja vesz feleségül egy zsidó nőt, óhatatlanul a befolyása alá kerül, és filoszemita lesz. Ennek különben nagy szerepe van az ügyben, amit vizsgálunk, mert a háború alatt Nyugatra emigrált honfitársaink közül sokan jöttek haza zsidó feleséggel... [...] Mit bizonyít ez? Azt, hogy ahova a zsidóság nem tudott befurakodni közvetlenül, befurakodott közvetve, zsidó feleségeket akasztottak a nyakukba...*”²⁰

Az ország egykor második emberét, Slánskýt azonban ez az erősen megkérdőjelezhető logika mélyen felháborította, és a cionizmus vádját a vallatások során me-reven elutasította. Mikor már a sokadik alkalommal vádolták meg azzal, hogy a CSKP-t zsidókkal töltötte meg, dühkitörést kapott: „*A lényeg nem az volt, hogy zsidók, a lényeg az volt, hogy benne voltak az ellenállásban. Azok, akik ezt nem képe-sek belátni, egyszerűen rasszisták.*”²¹

Az antiszemizmus Csehszlovákiában rövidesen állami szintre lépett. 1951 szeptemberében a CSKP Központi Bizottságának ülésén Václav Kopecký tájékoztatósi miniszter kihangsúlyozta beszédében a cionizmus elleni harc szükségességét.²²

¹⁷ Uo. 183.

¹⁸ KAPLAN: 202.

¹⁹ LONDON, Artur: *Beismerő vallomás. A prágai „nagy per”*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 50.

²⁰ LONDON, i. m. 217-218.

²¹ LUKEŠ, Igor: *Rudolf Slánský: His Trials and Trial*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D. C., 2001. 54.

²² KAPLAN: 202.

Szavai országsszerte megadták a jelet a boszorkányüldözés elindítására. Folyamatosan diszkriminatív intézkedéseket hoztak a zsidók ellen, ugyanúgy, mint ahogyan korábban ez a Szovjetunióban történt. A kultúra területén kifejezetten gyakoriak voltak az elbocsátások, főként a legolvasottabb lapokban, mint a *Pravdában*, a Párt napilapjában, a *Rudé Pravóban*, valamint a *Nová mysl* című folyóiratban.²³ Az egyetlen csehszlovákiai magyar napilap, az *Új Szó* munkatársa, Turi Mária szerint az ő szerkesztőségükben is felülvizsgálták a zsidó származású dolgozókat, kérdezősködtek cionista kapcsolataik, valamint Palesztinában élő rokonaik felől.²⁴ A gyárakban, üzemekben, különösen vidéken, a munkások gyakran tettek antiszemita kijelentéseket a Slánský-üggyel kapcsolatban, de a magas pozícióban lévő állami hivatalnokok száján is olykor kicsúsztak ilyen típusú megjegyzések.²⁵ Zsidó származású orvosok leváltására is akadt példa.²⁶

1952 tavaszára-nyarára tehát a lakosságot már lelkileg felkészítették egy, a „*kozmpopolitizmus*” elleni harc álcája mögé bújó antiszemita élű koncepciók per lebonyolítására. A nyilvános főtárgyalás tizenégy vádlottját többek között e szempont alapján választották ki, de a nyugati sajtó támadásait elkerülendő közülük végül „*csupán*” tizenegy zsidó származású személyt állítottak bíróság elé.

A per

Az „*államellenes összeesküvő-központ*” vezetői elleni per 1952. november 20-án kezdődött, és egy héttel később, 27-én ért véget. A tizenégy vádlottat az alapján választották ki, hogy korábban milyen tisztséget töltöttek be, ezzel reprezentálva a különböző állami intézményeket, a hadsereget, az állambiztonsági hivatalt és a kulturális életet. A per előre kiválasztott, naponta új összetételű közönség előtt zajlott, újdonságnak számított viszont, hogy élő rádióközvetítés segítségével milliók hallgathatták a színjátékot, akár az otthonukban is.

Az ügyész a vádirat felolvasásakor már a tizenégy vádlott nevének felsorolása közben sem mulasztotta el hozzátenni a „*zsidó származású*” jelzőt.²⁷ Ez azért is volt fontos, mert a bíróság rosszindulatú logikája szerint a zsidó közösség tagjai mindannyian egyben cionisták is, s emiatt számukra idegenek a „*csehszlovák dolgozó nép*” érdekei.²⁸ Slánský állítólag még az 1930-as évek elején csatlakozott az amerikai kémszervezethez, és ekkor szervezte őt be az internacionalista cionizmus egyik

²³ Magyar Nemzeti Levéltár–Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL-OL), KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, iktatószám nélkül.

²⁴ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 27. d. 15/d, iktatószám nélkül.

²⁵ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 21. d. 5/c, XIX-J-1-j-0013/1951.

²⁶ Uo.

²⁷ A következő személyekről volt szó: Rudolf Slánskýról, a Csehszlovák Köztársaság Minisztertanácsának egykori elnökhelyetteséről; Ludvík Frejkáról, az Elnöki Hivatal gazdasági osztályának volt vezetőjéről; Bedřich Geminderről, a CSKP Központi Bizottsága nemzetközi kapcsolatok osztályának volt vezetőjéről; Bedřich Reicin volt nemzetvédelmi miniszteréről; Artur London és Vavro Hajdu volt külügyminiszter-helyettesekről; Eugen Löbl és Rudolf Margolius volt külkereskedelmi miniszterhelyettesekről; Otto Fischl egykori pénzügyminiszter-helyettesről; Otto Šlingrőlről, a párt brünni pártbizottságának volt titkáráról és André Simone-ról, a *Rudé Právo* című pártlap volt szerkesztőjéről.

²⁸ GEREKEN: 555.

neves képviselője, Geiringer-Granville.²⁹ Granville hosszútávú terveiben azért éppen Slánský szerepelt, mert a gyors észjárású, kifejezetten intelligens politikus volt „a Kommunisták Pártján belül a zsidók nagy reménye.”³⁰

A vádirat szerint a második világháború után, amint a CSKP főtitkárává kinevezték, azonnal megkezdte ellenséges aknamunkáját, ahogyan azt a bíróságnak elmondta: „Cionistákat ültettem az államgépezet, a gazdasági szervek és a pártgépezet fontos posztjaira és védelmembe vettem őket. Ezek a cionisták azután további cionistákat helyeztek el az államélet és a gazdaság különféle területein. Az ő segítségével kapcsolatban voltam a cionista szervezetekkel is.”³¹ Mindezt azért tehette meg büntetlenül, mert elképesztően cinikus módon kihasználta a szlovák, de főként a cseh nép irtózását az antiszemitizmustól, mely érzés a második világháború alatt erősödött.³² Csehország náci megszállása idején ugyanis az elnyomott népek, így a csehek és a zsidók különösen erős szolidaritással viseltettek egymás szenvedései iránt. Mikor pedig a nép megpróbált fellépni a cionista szervezetek tevékenysége ellen, Slánskýék azonnal az antiszemitizmus vádját hozták elő és megfélemlítéssel elérték, hogy az ellenséges ügynökök büntetlenül garázdálkodhattak.³³

A per forgatókönyvírói azonban nem érték be a felforgató és kémtevékenység gyanújával, hanem egy konspiratív „világzsidóság” körvonalait is sejteni engedték. A vádirat szerint a cionizmus az 1950-es évek elejére eredeti céljaitól jócskán elrugaszkodott. A korábban még csupán a nemzetközi zsidó burzsoázia által felhasznált nacionalista ideológia ugyanis már a világimperializmus legmilitánsabb, legreakciósabb, embergyűlölő céljainak szolgálatába állt.³⁴ Az egyik vádlott, Bedřich Geminder ezzel kapcsolatban kijelentette: „Az amerikai imperialisták a Csehszlovák Köztársaságban működő cionista ügynökségek és képviselőik révén törekedtek a népi demokratikus Csehszlovákia politikai és gazdasági alapjainak szétrombolására [...] A népi demokratikus országok és a Szovjetunió elleni harcban a cionista szervezetek az amerikai imperializmus előretolt bástyái voltak.”³⁵

A támadások legfőbb célpontja ezzel – az Egyesült Államokon túl – maga Izrael állam lett. „Ben Gurion kormánya Izraelt amerikai birtokká változtatta, az izraeli népgazdaságot kiszolgáltatta az amerikai monopolisták rablógazdaságának, és fenntartások nélkül támogatta az amerikai háborús gyűjtogatók bűnös céljait, akik Izraelből felvonulási területet csináltak a Szovjetunió ellen.”³⁶ Kihangsúlyozták ugyanakkor, hogy mindezekért az izraeli politikai vezetés a felelős, amely saját népét ugyanolyan szemérmetlenül kizsákmányolta, mint az ott élő arab népséget: „Az amerikai imperializmus lakója, Ben Gurion eladósította Izrael nehéz anyagi helyzetben lévő dolgozó népét, a lakosságot megfosztotta demokratikus jogaitól, és egy elviselhetetlenül nehéz helyzetet teremtett, főként az arab népség számá-

²⁹ LÖBL: 93.

³⁰ Uo. HÓDOS: 190.

³¹ Szabad Nép, 1952. november 22. 2.

³² MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

³³ LONDON: 313.

³⁴ GEREBEN: 554.

³⁵ HÓDOS: 170. LÖBL: 129. Szabad Nép, 1952. november 21. 2.

³⁶ LÖBL: 129.

ra, amely a kegyetlen diszkriminatív kisebbségi politikától szenved.”³⁷

Az egyik tanú, a Prágában letartóztatott izraeli állampolgár, Simon Orenstein vallomása szerint az amerikai-izraeli világösszeesküvés terve 1947-ben született meg Washingtonban. A találkozón Harry Truman amerikai elnök, Dean Acheson amerikai külügyminiszter-helyettes, a későbbi izraeli miniszterelnök, Ben Gurion, az Egyesült Államok korábbi pénzügyminisztere, Henry Morgenthau és a későbbi izraeli külügyminiszter, Móse Saret vettek részt.³⁸ Az úgynevezett Morgenthau–Acheson-tervben *„Izrael kötelezettséget vállalt, hogy [...] minden tekintetben támogatni fogja az amerikai imperialistáknak a világalom megszerzésére irányuló törekvéseit. [...] Az izraeli kikötőket amerikai flottabázissá építették, a megállapodás alapján állandóan amerikai katonai erők tartózkodnak Izrael területén, az izraeli tisztikart pedig Amerikában képezik ki. [...] Izrael szolgálataiért az Egyesült Államok képviselőitől 100 millió dollár kölcsönt kap.”³⁹*

De ez még nem minden. Ugyanezen a titkos csúcstalálkozón Ben Gurion Truman elnöknek megígérte, hogy a cionista szervezeteket kém- és bomlasztó tevékenységre fogja felhasználni a népi demokratikus államokban.⁴⁰ 1947 második felében külön erre a célra felállítottak Párizsban egy szervezetet, Hamosad Lealia Bet néven, amelyet az amerikai Joint látott el pénzzel.⁴¹ Minden szocialista országba kiküldték megbízottaikat, a schliáhokat, akik a fontos párt- és kormányfunkciókban lévő személyeket igyekeztek megnyerni. Ilyen volt többek között a szocialista Mordechái Oren, aki a népi demokráciákat járva próbálta meg Izraelt népszerűsíteni.

Csehszlovákiában ezt a feladatot a zsidó állam egykori követére, Ehud Avrielle (Überall) bízták. Követségi alkalmazottai, Felix és Ben Salom segítségével kémkapcsolatokat tartott fenn három vádottal, Slánskýval, Geminderrel és Fischllel.⁴² Ez azért is érdekes, mert a Prágába akkreditált izraeli diplomaták visszaemlékezései szerint éppen Slánský volt a csehszlovák vezetés legélesebben Izrael-ellenes tagja. Ő maga mondta egy ízben Ehud Avriellenek, hogy *„amikor zsidó ügyek kerülnek szóba, mindent meg kell gondolnom, hogy féken tartsam zsidóellenes érzéseimet.”⁴³* Az egykori pártfőtitkár elkötelezett anticionista lévén, az izraeli függetlenségi háború idején is már ellenezte, hogy Csehszlovákia fegyvereket adjon el a zsidó államnak.⁴⁴

A vádirat szerint azonban mégis ő volt az úgynevezett Überall-terv egyik szükséges kiszolgálója az országban. *„A terv szerint Csehszlovákiában jelentősen fejlesztették volna a könnyűipar különféle ágait, így a textilipart, a porcelángyártást, a játékgyártást és ékszerkészítést. Ezeknek az iparágaknak a gyártmányait az Egyesült Államokban akarták eladni a cionista szervezetek tevékeny közreműködésével,*

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁴⁰ LÖBL: 129.

⁴¹ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁴² LÖBL: 105.

⁴³ RAPOPORT, Louis: *Stalin's War Against the Jews: The Doctor's Plot and the Soviet Solution*. Free Press, New York-Toronto, 1990. 267.

⁴⁴ GILBERT, Martin: *Izrael története*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 267.

*a következő jelszóval: »Vásárolj csehszlovák árut – Izraelen segítesz vele.«*⁴⁵

A csehszlovák gazdaság tönkretételében más eszközöket is használtak. Ilyen volt például az úgynevezett dollároffenzíva, amely során az egykori külkereskedelmi miniszterhelyettes, Eugen Löbl az amerikai cionistáktól próbált meg hitelt felvenni annak érdekében, hogy a könnyűipari exportjukat a nyugati országok felé növelje. Ezzel kívánta ugyanis „*a csehszlovák gazdaságot a Nyugathoz láncolni.*”⁴⁶ A kizsákmányolás harmadik módszere a kivándorlás volt. Izrael állam megalapítása után, a zsidók kivándorlása ürügyén az illegális menekültek több milliárd csehszlovák korona értékű árut szállítottak el a népi demokráciákból, köztük aranyat, ezüstöt, ékszereket, műtárgyakat, ipari berendezéseket és gépeket. A becslések szerint a csehszlovák nemzeti vagyont körülbelül hatmilliárd csehszlovák korona értékű kár érte eközben.⁴⁷

A vádirat szerint az összeesküvők bűnös tevékenységük során olyan erkölcsi mélypontra jutottak, hogy még a holokausztot is saját meggazdagodásukra szeretnék volna felhasználni. A restitúciós törvény alapján ugyanis a cionisták nem csupán azon személyek vagyonát kaparintották meg, akik a koncentrációs táborokból hazatértek, hanem azon zsidó származásúak otthon maradt értékeit is, akik a náci népirtásnak áldozatul estek.⁴⁸ Izrael vezetősége ráadásul a történelem e szörnyű tragédiájából sem tanult, ugyanis a nemzetközi tőkét szolgáló Hágáná szervezet és a Stern-féle terrorista csoport kiképzésével „*Palesztinában az arab lakosság kiirtását hirdeti.*”⁴⁹

Kemény vádakkal illették tehát a bíróság előtt állókat, azt azonban csak kevesen gondolták, hogy a tárgyalás előtt – már november 13-án – Gottwald elnök és az erre összehívott négytagú bizottság asztalán milyen súlyos ítéletek születtek. A vádlottak – az előre megbeszéltek szerint - mindannyian a legsúlyosabb büntetést kérték maguk számára, azonban titkon még azt remélték, hogy a halálbüntetés elkerülhető.⁵⁰

A nemzetközi sajtóvisszhang és az újabb antiszemita hullám az országban

A Slánský-perben hozott tizenegy halálos ítélet, valamint az ügy antiszemita éle heves reakciókat váltott ki világszerte, természetesen leginkább a helyi zsidó szervezetek és Izrael állam részéről. Az osztrák kommunista párt egyik Csehszlovákiában tartózkodó képviselője már jócskán a pert megelőzően, 1952 májusában figyelmeztette a CSKP-t, hogy hagyjon fel a zsidóellenes megnyilvánulásokkal. Az effajta figyelmeztetés akkoriban még ritkaságnak számított, mert nem lehetett pontosan előre tudni, hogy a per milyen irányba mozdul el. A válasz a párt hivatalos álláspontját követte, miszerint ők nem a zsidók, hanem a zsidó kéme

⁴⁵ LÖBL: 117.; Szabad Nép, 1952. november 21. 2.

⁴⁶ Uo. 46.

⁴⁷ Uo. 122.

⁴⁸ Uo. 121-122.

⁴⁹ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁵⁰ Az ŠTB-tisztek rengeteg időt és energiát fektettek abba, hogy elhitessék velük, hogy a beismerő vallomással a kommunista mozgalmat segítik, így soha el nem követett bűneiket egytől-egyig bevallották.

és az amerikai felderítés ügynökeivé vált cionisták ellen harcolnak.⁵¹

A főperben hozott ítéletek kihirdetését és a kivégzéseket követően a nemzetközi sajtó – a hidegháborús viszonyokat tükrözve – két részre szakadt: a szocialista táborban jogos elégtételnek számított az „összeesküvőkkel” történt bánásmód, a nyugati sajtó pedig verbális támadásokat intézett Csehszlovákia és a Szovjetunió ellen.

Amikor például az izraeli parlamentben a kommunista Méir Vilner Slánskýt „*kémnek és árulónak*” nevezte, képviselő-társai kifütyülték őt.⁵² Az izraeli külügyminiszter, Móse Saret így reagált az eseményekre: „*Izrael kormánya teljesen fölöslegesnek tartja, hogy részletesen és tényszerűen cáfolja az izraeli kormány tagjainak és megbízott képviselőinek tevékenységéről szóló hazugságokat és koholmányokat, melyeket a csehszlovák titkosrendőrség és az ügyészség termékeny fantáziája alkotott. Ezek a hazugságok az értelem fényénél azonnal ellentmondásosak lesznek. Hamisságuk ránézésre is egyértelmű, mert a tények nem támasztják alá. Izrael mindig őszinte szimpátiával fordult a csehszlovák nép felé. Izrael a jelenlegi csehszlovák állammal baráti kapcsolatok kiépítésére és fenntartására törekszik. A függetlenségi háború idején Izrael értékes segítséget kapott Csehszlovákiától, melyet teljességgel megfizetett. Mindez a csehszlovák állam vezetőinek tudomásával és felhatalmazásával történt, és ezek közül a vezetők közül néhányan ma is jelentős hatalmi pozíciókat töltenek be.*”⁵³ Két, Prágában letartóztatott izraeli állampolgárral, Mordechái Orennel és Simon Orensteinnel kapcsolatban kijelentette, hogy az ő munkatársai „*soha nem voltak egyetlen idegen hatalom ügynökei vagy kémei sem*”. A két foglyot ennek ellenére csak az 1950-es évek közepén engedték szabadon, és ekkor térhettek vissza hazájukba.

A Kneszetben elhangzott beszédek a tel-avivi csehszlovák követség előtt tartott tüntetések követték, s erre reagálva a csehszlovák kormány kérte dr. Kubovi prágai izraeli követ visszahívását.⁵⁴ 1953. február 9-én ismeretlenek bombát robbantottak a Szovjetunió izraeli követségének területén, melynek következtében megsebesült Jersov követ felesége és Sziszojevnek, a követség munkatársának neje, valamint Grisin, a követség munkatársa. A követség épületének egy része megrongálódott. Másnap Izrael elnöke és a Külügyminisztérium levelet intézett a szovjet követséghez, amelyben a kormány nevében bocsánatot kértek, és elhatárolódtak a bűncselekménytől. Ennek ellenére február 11-én a szovjet kormány egy jegyzékben válaszolt nekik, melyben visszahívta követét, és felszólította a Moszkvában tartózkodó izraeli diplomatákat, hogy haladéktalanul hagyják el az ország területét.⁵⁵

Az amerikai zsidó szervezetek szintén tiltakoztak a Prágában történtenek ellen. Az American Jewish Committee (rövidítve: AJC) például a Slánský-perrel kapcsolatban azt a sötét jóslatot vetítette előre, hogy mindez a kelet-európai zsidóság újbóli deportálásának és tömeges megsemmisítésének az előfutára.⁵⁶ Mások az eljárást – az

⁵¹ GEREKEN: 559.

⁵² GILBERT: 267.

⁵³ Uo. 268.

⁵⁴ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁵⁵ Szabad Nép, 1953. február 13. Közli: LÓZSY Tamás (szerk.): *Izrael és a magyar sajtó. A zsidó állam 50 éve politikai napilapok tükrében.* GLM Unió BT, Budapest, 1998. 40-41.

⁵⁶ BLUMENTHAL, Helaine: *Communism on Trial: The Slansky Affair and Anti-Semitism in Post-WWII Europe.* UC Berkeley, 2009. 12.

abban több ízben elhangzó cionista világgösszeesküvés miatt – a hírhedt „Cion bölcseinek jegyzőkönyveihez” hasonlították. Az Anti-Defamation League egy közleményben kijelentette: „Fél évszázaddal ezelőtt az oroszok kitalálták az emberiség történelmének egyik legnagyobb és legdurvább hazugságát. [...] Ez a hazugság volt a Cion bölcseinek jegyzőkönyvei, egy olyan fiktív hamisítvány, amely azóta az antiszemitizmus szent könyvévé vált. Hitler a fasizmus propaganda-eszközeként használta fel. Most, az újabb időkben, létrehozói, az oroszok, felelevenítik ezt a hazugságot. Ezúttal a kommunizmus propagandájaként.”⁵⁷

Az Egyesült Államokban azonban nem csupán a zsidó származású publicisták és politikusok fejezték ki aggodalmukat az eseményekkel kapcsolatban. Az elnöki választásokat éppen megnyerő Dwight D. Eisenhower egy New York-i beszéde során a következőket mondta: „Rudolf Slánský és társainak prágai pere a civilizáció és az emberi jogok kigúnyolásaként szolgált.... Az ellenük indított per és kivégzésük, mint minden más diktatórikus rendszerben, politikai eredetű cselekmény volt. Ennek a rendkívüli politikai tettnek a célja az volt, hogy egy, a szovjet Oroszországon és Kelet-Európa szatellitállamain végigsöprő vad antiszemita kampányt indítson el...”⁵⁸

A leköszönő elnök, Harry S. Truman szintén kinyilvánította véleményét: „A prágai perek az 1930-as évek moszkvai koncepciók pereinek sablonjait követik. [...] A kirakatperek jellemzői a hamis vádak, a kikényszerített vallomások és az előre kiszabott ítéletek. Mindezek mellett a prágai kommunisták ehhez az antiszemitizmust is hozzáadták. A más totalitárius rezsimek által okozott 6 millió zsidó tragikus sorsa nem igazol minket abban, hogy tiltakozás nélküli szemtanúi legyünk az antiszemitizmusnak.”⁵⁹

Természetesen az ellentábor sem hagyhatta mindezt szó nélkül. A népi demokratikus államokon kívül a nyugati – elsősorban az olasz, a dán, a nyugatnémet, a francia és a holland – kommunista pártok is igyekeztek bizonyítani, hogy a per és az ítélethirdetés során a bíróság jogszerűen járt el.⁶⁰ Ezt alátámasztandó a *Daily Worker* című amerikai napilapban a prágai rabbi „a leghatározottabban megcáfolta a csehszlovákiai antiszemitizmusról terjesztett rágalmat.”⁶¹

A prágai kormány minden lehető eszközt és fórumot felhasznált ahhoz, hogy az ügyet kizárólag az amerikai kormány szolgálatába állott nemzetközi cionizmus elleni harcként tüntesse fel, és lehetőleg minél hamarabb lekerüljön a napirendről. Artur London visszaemlékezése szerint, ahogyan utólag olvasta a csehszlovák sajtót és a per gyorsírásos jegyzőkönyvét, feltűnt neki, hogy a négyszemközti kihallgatásokon használt legsértőbb antiszemita kifejezések hiányoztak belőlük.⁶²

A csehszlovák vezetők – egy újabb antiszemita hullámtól tartva – igyekeztek a lakosságot meggyőzni arról, hogy a Slánský-per Izrael állam és nem saját zsidó állampolgárai ellen irányult. A *Rudé Právo* című napilap szerkesztői a lap 1952. november 24-i

⁵⁷ BLUMENTHAL: 15-16.

⁵⁸ The New York Times, 1952. december 22. Közzé teszi: BLUMENTHAL, i. m. 28.

⁵⁹ American Zionist Council, *Public Opinion on the Prague Trial*, 1952. 14. BLUMENTHAL: 28.

⁶⁰ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁶¹ Uo.

⁶² LONDON: 303.

számában ugyanazon vezércikkben foglaltak állást a cionizmus és az antiszemitizmus ellen is.⁶³ Zdeněk Nejedlý miniszterelnök-helyettes egy rádióbeszédében mutatott rá, hogy „nem zsidókat, hanem bűnösöket ítél el a csehszlovák bíróság és nem azért mert zsidók, hanem azért, mert összeesküvők, kémeek, kártevők voltak.”⁶⁴ A december 16-18. között megtartott országos pártkonferencián Klement Gottwald és Václav Kopecký is próbálták megmagyarázni a per valódi jellegét.⁶⁵ „Ma a cionizmus veszélyes és elszánt ellenség” – hangsúlyozta Gottwald, és hozzátette: „Azt jelenti-e ez, hogy mindenki, aki zsidó származású az cionista? Nem azt jelenti! A döntő az illető osztály-származása, valamint a szülőföldjéhez, a szocializmushoz való viszonya és végzett munkája. A cionizmus elleni harcnak semmi köze az antiszemitizmushoz. Az antiszemitizmus a barbár faji üldözés egyik válfaja.”⁶⁶ Ezzel párhuzamosan „az egész vonalon megindult a felvilágosító munka a cionizmus és antiszemitizmus tisztázása érdekében.”⁶⁷

A korabeli magyar külügyi jelentések alapján azonban ez a magyarázat a lakosság körében nem talált meghallgatásra, és főként Szlovákiában történtek antiszemita töltetű incidensek. A kassai kerületi pártbizottság tagjai szóban és írásban is zsidókat inzultáltak, a diószegi pártszervezetben pedig javaslatot tettek arra, hogy az összes zsidó származású tagot ki kell zárni a pártból.⁶⁸ A mintegy 18 000 főt számláló prágai zsidók lakóházain, boltjain a következő feliratok jelentek meg: „Ki a zsidókkal!”, „Le a zsidó kapitalistákkal!”⁶⁹ Több központi hivatalból eltávolították a zsidó származású dolgozókat, így például a legnagyobb szlovák kerület, a pozsonyi pártkonferenciáján a hatszáz delegált személy közül egyetlen egy zsidó származású kommunista sem volt, annak ellenére, hogy százalékarányuk itt kifejezetten magasnak számított.⁷⁰ Az egyik jelentés szerint egy kassai orvost, bizonyos Gyémánt professzort saját főiskolai hallgatói akarták az állásából eltávolítani, a moszkvai „orvosperek” hírének elterjedése után pedig „egy pozsonyi kórházban több aszszony, köztük egy poverenik felesége is, éles zsidóellenes kijelentéseket tettek a TASZSZ-iroda közleményének olvasásakor.”⁷¹ Az országon végigsöprő antiszemita hullám állítólag nagyobb volt, mint az 1951 végén, 1952 elején kitört előző kirohanás-sorozat, ugyanakkor ezúttal a párt jobban ügyelt a folyamat megfékezésére is. A zsidóellenes hangokat igyekeztek elnémítani, az effajta megnyilvánulásokra elragadtatott pártfunkcionáriusokat leváltották, és például az említett Gyémánt professzort sem távolították el állásából.⁷² A moszkvai orvoscsoport Sztálin halála után bekövetkező rehabilitációja pedig szintén hozzájárult a csehszlovákiai antiszemitizmus látszólagos felszámolásához.⁷³

⁶³ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-00131/1/1953.

⁶⁴ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁶⁵ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-002248/1952.

⁶⁶ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 29. d. 16/j, iktatószám nélkül.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-002147/1952.

⁶⁹ GEREBEN: 558.

⁷⁰ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-001143/1953.

⁷¹ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-00131/1/1953.

⁷² MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-002147/1952.

⁷³ MNL-OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia 1945-64, 32. d. 18/b, XIX-J-1-j-00911/1953.

Összegzés

Miután a szovjet vezetés számára legkésőbb 1948 végére nyilvánvalóvá vált, hogy Izrael – az első arab-izraeli háború során nyújtott anyagi és politikai támogatás ellenére – hosszútávon az Egyesült Államokkal képzeli el a szorosabb együttműködést, az 1940-es évek végén megkezdődött egy antiszemita hecckampány a Szovjetunióban. Az eleinte akár pusztán szovjet belügynek is tekinthető késősztalini zsidóüldözések az ország határain túlmenően a népi demokráciákba is beszivárogtak. Természetesen nem véletlenül, az időzítésük azonban a már ezekben az országokban zajló koncepciós perek tekintetében nagy különbségeket szült. A Rajk-per például még teljes egészében a „titóizmus” elleni harc jegyében született, az anticionista motívum abszolút alárendelt szerepet játszott, szinte észrevehetetlen maradt. 1951-52-re azonban már óriásit változott a világ. Az Izrael állammal történő szovjet szakítás legfőbb kifejezője már egy antiszemita élű koncepciós per lehetett, méghozzá éppen abban a Csehszlovákiában, amely néhány évvel korábban az egyik legfontosabb fegyverszállítója és támogatója volt az éppen születendő országnak.⁷⁴ A Sztálin számára 1952-ben már egyébként is gyanús pártfőtitkár, Rudolf Slánský zsidó származása így tehát tökéletesen beleilleszthető volt egy „imperialista-cionista világösszeesküvésről” szőtt történetbe, melynek fő célja Csehszlovákiának a „béketáborból” történő kiragadása, s ezzel együtt a népi demokratikus államok gazdasági és politikai rendszerének megdöntése volt. Így akármilyen furcsán is hangzik, Slánský és tíz kollégájának végzetében zsidó származásuk is közrejátszott. A főper végezetül a Szovjetunióban 1953 márciusára tervezett „*fehértőpényes gyilkosok*” elleni per⁷⁵ főpróbájaként is értelmezhető. Slánský és társai személyes tragédiája, hogy a főpróba hiábavaló volt, mivel a páholyban helyet foglaló díszvendég, Sztálin halála következtében az előadás elmaradt.

⁷⁴ Közvetlenül Izrael kikiáltását követően, 1948 májusától naponta átlagosan 1-2 repülőgép – Messerschmitt, Spitfire és Mosquito típusú gépek – érkezett Csehszlovákiából. A prágai kommunista kormány emellett az elsők között volt, amelyek Izraelt de jure elismerték, valamint több egységnyi zsidó fiatal is itt képeztek ki a Hágáná számára. GILBERT: 189.

⁷⁵ A szovjet antiszemita kampány ekkoriban közeledett a csúcspontjához, méghozzá a zsidó származású orvosok elleni per előkészítésének formájában. Az országszerte kitört pánikot az a rémhír okozta, miszerint az imperialista és cionista kémhálózat ezúttal orvosokat használt fel a szovjet politikusok félreállításának gátlástalan küzdelmében. Mivel a páciensek gyakran erős függőségbe kerülnek szakorvosaik, sebészeik, háziorvosaik szaktudásától, és ez alól a legnagyobb hatalmú politikusok sem kivételek, kiszolgáltatottságuknak köszönhetően az orvosok iránti bizalom szükségszerű. A sztálini újabb koncepció per éppen ezen bizalmat és az ebből fakadó félelmeket kijátszva igyekezett antiszemita hangulatot gerjeszteni az országban. Csehszlovákiában sem volt ez másképp, a Slánský-per vádirata szerint a volt pártfőtitkár egy burzsoá családból származó, szabadkőműves orvos segítségével kívánta Gottwald elnök életét megrövidíteni.